

Egyénről, államról, közösségről bővebben

A *Kellék* filozófiai folyóirat 26-os száma 2005-ben válogatást közölt a BBTE Filozófia Tanszékcsoportjának magyar tagozata és a Pro Philosophia Alapítvány által 2004-ben megszervezett nemzetközi konferencia előadásaiból. 2007-ben Demeter M. Attila szerkesztésében *Egyén, állam, közösség* címmel a konferencia teljes anyagát felölelő konferenciakötet is napvilágot látott.*

A konferencia konkrét célja a nemzeti kisebbségek közjogi helyzetét nemzetállami keretek között rendezni óhajtó különféle megközelítésmódokkal való számvetés volt. A szervezők arra kérték fel a résztvevőket, hogy előadásaikban az egyének–közösségek–állam hármasságára reflektáljanak, a közösségek jogállására való különös tekintettel. A megközelítésmódok divergenciáját jótékonyan behatárolta Vernon van Dyke tanulmánya, amelyet a szervezők vitaindító gyanánt csatoltak a meghívók mellé. A szóban forgó írás *Az egyén, az állam és az etnikai közösségek a politikai elméletben* címmel 1977-ben jelent meg, és mindmáig az angolszász liberális-kommunitárius vitaként ismert politikaelméleti diskurzus egyik jelentős vonatkoztatási pontja. E vitában lényegében a liberalizmus politikai szabadságfogalmát és az ehhez kapcsolódó antropológiai eszmény relevanciáját taglalják. Van Dyke egyike a liberális államelmélet legmarkánsabb kommunitárius kritikusainak, s ennek megfelelően álláspontja szintén mindmáig hatóan rendkívül vitatott. Gondoljunk csak egyfelől a liberális Chandran Kukathas bírálataira, másfelől pedig Will Kymlicka elismerő hivatkozásaira. Ez utóbbi szerző számára kétségkívül termékenynek bizonyultak Vernon van Dyke felismerései, hiszen ő maga is a kulturális közösségeknek a liberális nemzetállamokban betöltött státuszára vonatkozó jogi típusú megoldásokat javasol multikulturalizmus-elméletében.

Jelen kötet vonatkozásában azonban azt is elmondhatjuk, hogy Van Dyke tanulmánya nem csupán a lezáratlan liberális-kommunitárius vita emblematiszáló szövege. Mindemellett rendkívül inspiráló kiindulópontokat szolgáltat az angolszász politikaelméleti paradigma áttekintéséhez, megvitatásához. Feltehetően ez a tényező motiválta a szervezők szövegválasztását is, hiszen a rendezvény további célja az volt, hogy az angolszász vita recepcióján keresztül a kelet-európai térség kisebbségi közösségeire vonatkozó teoretikus álláspontokat is körvonalazzanak.

E két rész-cél vonatkozásában az előadások alapvetően két csoportba sorolhatók: vannak egyrészt olyan szerzők, akik az angolszász karakter reprodukálásának szenteltek terjedelmesebb részt, másrészt olyanok is szép számmal akadtak, akik sajátos módszertani apparátussal közelítettek a kérdéshez, illetve a kelet-európai térség közösségei történeti, politikai és eszmetörténeti fejlődésének alakulására koncentráltak. Az előbbire példaként említtem Veress Károly előadását, amelyben

* Demeter M. Attila (szerk.): *Egyén, állam, közösség*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2007.

a kisebbségi közösségek hermeneutikai közösségekként való megközelítését javasolja. Az utóbbi vonatkozásban pedig elsősorban Ilyés Szilárd Bibó István kisebbségi létről alkotott nézeteit bemutató előadása érdemel figyelmet, illetve Bodó Barna a szórványban felmerülő kisebbségi problémákat boncolgató írása. E rövid bemutatásban recenzióként csupán az előbbi téma körvonalazására szorítkozom, az olvasóra bízva a másik, szintén igencsak figyelemreméltó szál nyomon követését.

A liberális-kommunitárius vita kezdetben a liberalizmus jogi-politikai értelemben vett belső kritikájaként jelentkezett, később azonban konzervatív, illetve republikánus javaslatokkal is kiegészült. Ezzel együtt természetesen egyre szövevényesebbé és áttekinthetlenebbé is vált, következésképpen valószerűtlen volna a vita teljes rekonstruálásának igénye.

A kötet pozitív hozadéka éppen az, hogy sajátos módon rekonstruálja a liberális-kommunitárius vita argumentációs készletét. Ez különösképpen igaz Mester Béla előadására. Ő ugyanis (úgy tűnhet igen merészen) Van Dyke szövegének átfogó – a szerzői intenciókra, a fogalomhasználatra, a felhasznált példákra, illetve a következtetésekre egyaránt kiterjedő – kritikájára vállalkozott. Egy ilyesfajta megközelítés veszélyeit ő maga is jelzi, ugyanakkor érdemei mindenképpen elvitathatatlanok a konferencia kontextusában, hiszen ezáltal a vita jellemző liberális argumentációját idézi meg.

Van Dyke a szabadelvű gondolkodás antropológiai eszményének korlátozott volta mellett érvelve emelte ki, hogy „az egyénre helyezett liberális hangsúly eleve kizár egy olyan elméletet, amely kielégítően foglalkozna az etnikai közösségek – melyek többségükben államon belüli kisebbségek – státusának és jogainak kérdésével”. Mester Béla kritikájában Van Dyke módszertani individualizmus-bírálatát egy átfogó modernitáskritika részének tekinti, amelyben az etnikai közösségek kérdése nem több, mint egy demonstratív argumentum. Ez pedig a közösségi problematikára nyíló perspektíva sajátos beszűküléséhez vezet, aminek okán e kérdés rendkívül lényeges artikulációs lehetőségeivel nem számolt a tanulmány írója. Vernon Van Dyke kommunitarizmusát „egyoldalúan az individualizmussal állítja szembe, így elkerüli az etnikai és nem etnikai alapú kommunitarizmusok ütköztetését, holott ezek élesebb ellentétben állhatnak egymással, mint az általa is vallott etnikai alapú kommunitarizmus a kontraktualizmus individualizmusával” – figyelmeztet Mester. Példaként a kommunitarizmus republikánus és etnikai alapú formája között feszülő elvi ellentmondásokat hozza fel, melyek egyaránt a liberalizmus individualizmusa elleni kritikát fogalmazznak meg, azonban ezt egymástól teljesen eltérő érvkészlettel teszik. A republikánusok célja „az állampolgári közösség erkölcsi megerősítése”, míg az etnikai alapú kommunitarizmus avagy a liberális nacionalizmus „az állampolgári közösség mellé állított etnikai közösség politikai szereplőként való elismertetése”.

Nyilvánvaló, hogy egy lassan harminc éve írott tanulmány érdemi kritikai áttekintése meglehetősen bonyolult vállalkozás, különösen ha, mint a jelen esetben is, olyan szövegről van szó, amely különféle iskolák, gondolkodási irányzatok kiindulópontjául szolgál. Mester Béla azonban igen sikeresen aknázza ki a szövegben rejlő lehetőségeket, olyan kritikus pontokra tapintva, amelyek máig ható viták kibontakozásához vezettek. Ilyen például a csoportok definiálásának

és strukturális leírásainak homályosságára vonatkozó észrevétel. Van Dyke „bizonyos kritériumoknak megfelelő” csoportokról beszél, anélkül azonban, hogy pontosítaná ezeket a kritériumokat. Ez a fogalmi obskuritás utóbb a jogalanyiség körülhatárolását célzó különféle tipológiák kidolgozásához vezetett, mint például a Margalit–Raz szerzőpáros által meghatározott kritériumrendszer.

Mester hangot ad annak a jellegzetesen liberális ellenvetésnek is, amely – nem megalapozatlanul – gyanakvással kezeli Van Dyke elképzelését, amelynek értelmében a közjogilag megerősített etnikumok mint „csoportok” betölthetik az állam és az egyén közötti közvetítő szerepét. Mester Béla a liberalizmus olyan változatát támogatja, amely a kollektív jogokat az egyéni jogokból levezethetőnek tekinti. E tekintetben szemben áll Van Dyke következtetésével, miszerint „a liberális szerződéselméleti gondolkodás individualizmusa következtében az egyén és az állam viszonyát abszolutizálja, így alkalmatlan a kollektív jogok tárgyalására”.

Az eddigiekben áttekintett pozitívumok mellett azonban figyelniük kell arra is, hogy e megközelítés a legkevésbé sem kockázatmentes, hiszen meglehetősen könnyen a *sportszerűtlen kérdések* megfogalmazásának vádját vonja magára a szerző. Ilyen kényes kérdés például számon kérni Van Dyke-on a kommunitarizmus belső megosztottságára vonatkozó, lényegesen későbbi fejleményeket. E tekintetben talán termékenyebb olyan összegző állásfoglalásokat figyelembe venni, mint amilyen például David Miller e vitát rendszerező munkája vagy Egyed Péter szintén e kötetben közzétett diagnózisa. Utóbbi a kilencvenes évekre vonatkozóan a komunitárius álláspontok közeledéséről számol be, aminek lényegi felismerése az önállóság képességének társadalmi környezet általi meghatározottságában áll. „Ennek a kijelentésnek a szent semmitmondása persze csak látszólagos – fogalmaz Egyed Péter –, hiszen itt éppen a kommunitarista felfogás teloszáról van szó: meg kell nevezni ezt a társadalmi környezetet, azaz a közösség analitikájával, definícióival, funkcióival kell foglalkozni.”

A nemzetközi szakirodalomban elsősorban Will Kymlicka átfogó elméleti munkássága nyomán liberális nacionalizmusként elterjedt elméletet képvisel Losoncz Alpár is a *Minoritási nemzetforma az egyén, az állam és a közösség fényében* című előadásában. E kritikai irányultságú paradigma érdeme, hogy az implicit nemzetállami keret jelenlétére a modern politikaelméleti gondolkodás egyik sajátosságaként mutatott rá. E felismerés következtében a nemzetállamon belül létező etnikai heterogenitás kérdése a teoretikus vizsgálódás számára is artikulálhatóvá vált, felvetve a liberális demokráciák igazságosságával kapcsolatos kérdéseket.

Losoncz Alpár előadásában egy olyan minoritási nemzetforma lehetőségeit kutatja az egyén–állam–piac triadikus viszonyrendszerében, amely képes érvényre juttatni e közösség normatív igényeit, szemben a Habermas, Höffe és mások által képviselt poszt-nacionális politikai filozófia „alkotmányos republikanizmusként” is ismeretes racionális modelljével, mely egy imaginárius közösség konszenzusteremtési képességét előfeltételezi. Javaslatában a kommunitarizmusnak az etnikai közösségek nyelvi és kulturális különállására alapozott jogi-politikai argumentációját támogatja, mely a nacionalizmus befogadást szorgalmazó változatát összeegyeztethetőnek tekinti a liberalizmussal. Úgy tűnik, hogy a kollektív jogok instituálása, illetve az etnikai alapon történő politikai szerveződés legitimitásának elismerése védelmet jelenthet a többségi nemzet államépítő tevékenység-

gét elősegítő, asszimilációt felgyorsító közigazgatási, jogi-politikai intézkedéseivel szemben. Ha azonban ez a megállapítás igaz a többségi nemzet stratégiáira, miért ne lenne érvényes a kisebbségi nemzet tagjaira is, miért ne lehetne megalapozott a velük szemben táplált szeparatizmus gyanúja?

A neorepublikánusok e kérdésfelvetés nyomán vetik el a liberális nacionalizmus etnikai alapon történő jogadományozásra vonatkozó javaslatát, és nyúlnak vissza az antik republikánus eszmekör politikai szabadságfogalmához. E kötetben Egyed Péter argumentációja idézi meg a republikánus szemléletet. A szerző rámutat arra, hogy a liberális, „tulajdonságok nélküli” egyénre vonatkozó feltevést bíráló kommunitarizmus végső soron szintén egy absztrakt közösségeszménnyel helyettesítené a liberálisok módszertani konstrukcióját.

Érvelésében a liberalizmus individualizmusának módszertani, stratégiai jelentőségét hangsúlyozza, felidézve, hogy „amikor valamilyen módon zárójelbe tették őket, a fasiszta és kommunista totalitarizmus idején, ezt [...] éppen a kollektivizmus, a kollektivistá ideológiák nevében tették”. Nézete szerint az etnikai közösségek jogi-politikai státusára vonatkozó kérdést csak abban az esetben tudjuk majd kezelni, ha sikerül kilépnünk a hagyományos liberális diskurzusból. Következésképpen Egyed élesen elhatárolódik a liberális nacionalizmus javaslatától, amely a kollektív jogok egyéni jogokból való levezethetőségét állítja. E módszertani lépés eredményeképpen ugyanis a liberális elmélet menthetetlenül a nacionalista paradigma foglya marad. A jogok szaporítása óhatatlanul nehézkessé és átláthatatlanná teszi a jogrendet, és mindamellet a lényegi kérdést sem oldja meg: nem képes kikapcsolni a nacionalizmus expanzív logikáját. A kommunitarizmus racionális érdekegyeztetésen alapuló, *ad hoc* jellegű „terapeuta-közösségei” helyett itt a szerző a hagyományos közösségeket összetartó szokásjog kohéziós erejére figyelmeztet. Szintén ez a felismerés vezeti a Jakab Dénes Barna *Vázlat a területi állam filozófiai eszmetörténetéhez* című előadásában megidézett Michael Walzert, az amerikai neorepublikánus irányzat legjelentősebb képviselőjét, aki a liberális természetjogi megalapozás, illetve a szuverenitás előfeltételezése helyett „a térszerveződés arisztotelészi dinamikáját, míg az állam és pluralitás viszonylatában a redukálhatatlan civil társadalom hegeli mércéjét tartja irányadónak”.

Egyed Péter javaslata annál is inkább figyelemre méltó, mivel az újfajta kommunitárius elméletek mellé a sajátosan Kelet-Európára jellemző hagyományos közösségek kommunikatív gyakorlatát állítja. Ez az észrevétel több, egymással szoros összefüggésben álló szempontból is fontos. Egyrészt további, a kommunitárius kritika helytállóságára vonatkozó kérdéseket vet fel. Ilyen lehet például a szokásjog meglétének elvi következményeit firtató kérdés a procedurális felfogás kritikájában. Másrészt pedig egy olyan működő gyakorlatra összpontosít, amelyet nem hagyhat figyelmen kívül a térségre vonatkoztatott politikaelméleti gondolkodás.

Egyed Péter elemzése egy lényeges, teoretikusan talán leginkább kommunikációelméleti megközelítésben exponálható tényezőre hívja fel a figyelmet, nevezetesen a közösség cselekvési közösséggként való megközelítésének lehetőségére. Ebben a perspektívában egy olyan kollektív ágensvilágról beszélhetünk, amely sajátos belső nyilvánosságával írható le, azaz „felkészültségi típusoknak megfelelően szerveződik közösségek rendszerévé”.